

Ольга Сімороз

ФІЛОСОФІЯ, ТЕРОР, ВИБІР.

Bloch, O. (Ed.) 2009. *Philosopher en France sous l'Occupation*. Paris: Éditions de la Sorbonne.

Яким чином причетність філософа до ідеологічної позиції впливає на його філософію? І як, зокрема, цей вплив чинився під час нацистської окупації Франції? Якими були «статус філософії і становище філософів, що зазнавали утисків» [Bloch 2009: 8]¹? Як осмислити ситуацію вибору для філософів, що не сприйняли окупації? Як філософський розвиток першої половини 40-х позначився на сучасній французькій філософії? Відповіді саме на ці питання шукають автори збірки «Філософувати у Франції під час окупації», сформованої на основі тривалого семінару в Сорбоні (2000-2002 рр.). Назва семінару стала й назвою збірки. Тексти зібрані й відредаговані Центром історії систем модерної думки (фр. *Centre d'histoire des systèmes de pensée moderne*). Оскільки зовсім нещодавно, 2019 року, книга викладена на ресурсі *OpenEdition Books*, доступ вітчизняним дослідникам до неї істотно полегшився².

Організатор семінарів і упорядник збірки – Олів'є Блок (народився 1930 року), учень Анрі Гує, очільник Центру історії систем модерної думки (1983-1995). Вийшовши на пенсію 1995 року, він залишався професором-емеритом Сорбони. Збірка містить 17 статей³. Як зазначає Блок у Вступі, мета семінару – визначити те, що могло

© О. Сімороз, 2020

¹ Посилання на рецензовану книгу надалі подаються в круглих дужках, без зазначення упорядника і року видання; наводиться лише номер сторінки арабською цифрою після скорочення р.

² Попри те, що ця книга, досі малопомітна для вітчизняних дослідників, вийшла друком ще 2009 року, вона актуальна тим, що 2019 виставлена у відкритий доступ. Ознакою її змістової актуальності є той показовий факт, що сучасні монографії, присвячені французькій філософії ХХ століття, приділяють центральне місце тематиці плодів німецько-французької філософської взаємодії 40-х років, що постали у філософії наступних десятиліть. Див., наприклад: [Bowden 2019; Sharpe 2020]. – Сам ресурс *OpenEdition Books* вартий окремого згадування, оскільки надає доступ до багатьох французьких видань з філософії та інших гуманітарних і соціальних наук.

³ Олів'є Блок *Презентація*, р. 7-9; Манліо Йофріда *Два покоління французьких філософів перед лицем війни (1940-1944)*, р. 11-20; Фредерик Вормс *Герой і філософ. Одна філософська проблема, поширена під час Другої світової війни у Франції*, р. 21-31; Бруно Пусе *Викладання філософії в державній середній школі за окупації*, р. 33-46; Бруно Пусе *Викладання філософії в приватній середній школі, як воно постає з підручників*, р. 47-57; Жан-Годфруа Бідіма *Іншість і свобода: аспекти колоніальної проблеми в очах французьких філософів між 1940 і 1944 роками*, р. 59-79; Жак Боніцер *Технократичний емпіризм*, р. 81-84; Флоран Ліло *Мінливості й парадокси доктрини французького фашизму: вагання Дріо Ла Рошель*, р. 85-112; Флоран Ліло *Розбиті амбіції Анатолія де Монзі*, р. 113-130; Гюнтер Меншинг *Нацистська філософія в німецьких університетах*, р. 131-149;

би репрезентувати сучасній французькій філософії і філософам «драматичний період, який припадає на середину буремного [себто ХХ. – О. С.] сторіччя», і той спосіб, в який, п'ятьма десятиліттями по тому, стає можливим приймати і своєю чергою передавати умовну «естафету між поколіннями людей та ідей» (р. 7). Не маючи змоги в короткому дописі охарактеризувати зміст усіх статей, я спробую зупинитися на тих, що здаються мені найбільш значущими.

Досвід двох поколінь – тих, хто на час окупації вже заявив про себе як філософа (Мерло-Понті, Сартр, Іполіт, Батай, Кангілем), і майбутніх філософів, які тоді лише навчалися в ліцеях (Фуко, Деріда) – у своїй статі порівнює Манліо Йофріда. Він констатує: період окупації виявився *надзвичайно плідним* для французької філософії (досить згадати Сартрові «Буття і ніщо», «Мух»; «Структуру поведінки» Мерло-Понті; Кангілемову «Пробу щодо деяких проблем, пов'язаних із нормальним і патологічним»; «Філософію ні» Гастона Башляра; Іполітові переклади «Принципів філософії права» і «Феноменології духа» Гегеля тощо). Інтерес до німецької думки (Гусерль, Гайдегер, а також, трохи меншою мірою, Ніцше й Маркс), притаманний французьким дослідникам 30-х років, із німецькою окупацією не зник. Радше йдеться про досягнення філософської автономії через асиміляцію німецької думки, а не через відмову від неї як ворожої (р. 12). Автор підкреслює, що на французьку філософію війна не справила очікуваного «захисного» ефекту, ця філософія здебільшого продовжила програму оновлення власної традиції (р. 13). Зазначена програма орієнтувалася передовсім на тематику життя й існування, асимілюючи деякі тези тодішньої німецької філософії, а також – тодішніх фізики й біології. Центральною постаттю цієї програми в довоєнний час був Бергсон, якого підтримували деякі представники позитивістського табору (*ibid.*). Трагедія поразки й війни змусила цих інтелектуалів пережити на власному досвіді те, про що вони раніше тільки теоретизували: нонсенс, смерть, трагічне. Драматичні обставини надали автентичнішого сенсу їхнім категоріям. Автор також зазначає, що постаті кшталту Башляра чи Каваеса, продовжувачі не стільки Бергсона, скільки традиції критичного раціоналізму, не суперечили згаданому процесові оновлення, а радше його урізноманітнювали й доповнювали (р. 13-14).

Якщо старше покоління прийняло виклик німецької філософії, «асимілювало культуру супротивника й дало місце глибоко оригінальним філософіям», то молодше (Фуко, Деріда), перейнявши найбільш крайні позиції Ніцше й Гайдегера, теж пішло шляхом асимілятивного засвоєння, а не копіювання (р. 18). Якщо франко-німецькі війни двічі руйнували Європу, то франко-німецькі ідейні конфронтації від часів Романтизму породили, принаймні у царині філософії, найкращі досягнення європейської культури (р. 19).

Стаття Фредерика Вормса присвячена співвідношенню постатей філософа і героя у творчості французьких мислителів воєнної доби. Цей автор сформулював цікаву, на мій погляд, концепцію «подвійного мовчання» філософа щодо героя: мовчання як

Гюнтер Меншинг *Гайдегер, нацизм і французька філософія*, р. 151-164; Санто Алессандро Арколео *«Кейс» [журналу] Esprit. Католицька культура у Франції періоду 1941-1944 років: «між нацією і бідною»*, р. 165-174; Раймонде Калогіріс *Пол-Ів Нізан (1905-1940)*, р. 175-178; Андре Тосель *Анрі Лефевр, або пильний філософ (1936-1946). Довкола містифікованої свідомості*, р. 179-206; Фаб'єн Федеріні *Жан Каваес (1903-1944) у лавах Опору: соціальні диспозиції і контекст політичної соціалізації*, р. 207-222; Елен Політіс *Міф про Сізіфа Альбера Камю, або абсурд як знаряддя опору*, р. 223-242; Гійом Піжар де Гюбер *1943: ситуація «Буття і Ніщо»*, р. 243-252.

«знаку поваги до того, хто діє і жертвує собою задля виявлення й обстоювання моральних і політичних цінностей» і як визнання деякого сенсу, «немовби вчинок героя є задалегідь відповіддю на філософські проблеми епохи: існування й абсурду, свободи й історії» (р. 21). Отже, герой ніби змушує філософа змовкнути двічі: як історично, так і філософськи. Вчинки першого ніби позбавляють (у подвійному сенсі) легітимності міркування другого! Філософи згаданого періоду широко визнавали це подвійне переважання, проте тлумачили його по-різному. Три головних позиції в цій дискусії (Мерло-Понті, Кангілем, Нобер), на думку Вормса, виявляють сам «філософський момент Другої світової війни в його єдності й різноманітті» (р. 22), навіть якщо проблема героя (давня, як сама філософія) була центральною темою деяких праць довоєнного періоду. Проаналізувавши ці позиції, Вормс завершує статтю коротким розглядом трьох питань: «чи потрібен герой філософові?», «чи потрібен філософ героєві?» і «якими є герої нашого часу?» Він вважає, що закінчення світової війни не означає зникнення цих питань. Адже і в наш час існують як насильство, так і герої, що протистоять йому, і нині філософія повинна осмислити як ці події, так і те, чим вони можуть прислужитися розв'язанню її найглибших питань і розумінню її сьогодення (р. 31).

Дві статті Гюнтера Меншинга (професора ГанOVERського університету ім. Ляйбніца), на мою думку, виражають лейтмотив усієї збірки, хоч і присвячені передовсім німецькій філософії. Меншинг зазначає: щоби отримати чітке уявлення про німецьку філософію нацистського періоду, потрібно збагнути історичний контекст, прослідкувати стадії проникнення нацизму в структуру суспільства. Автор наводить таку періодизацію: перший період (1933-1937) закріплення позицій режиму економічними засобами; другий період (1938-1942) ескалація антисемітських репресій; до завершення цього періоду частина філософів полишила країну (зокрема 40 професорів зі 180, що мали це звання на поч. 1933); третій період (1943-1945), період військових поразок і посилення пропаганди, коли заявила про себе вельми невелика кількість незгодних із режимом, серед яких було менше десятка університетських професорів (р. 133-134).

Із настанням влади нацистів було практично знищено дві філософські течії: марксизм Франкфуртської школи й позитивізм Віденського гуртка (р. 133). Націонал-соціалізм не створював сприятливі умови для філософії, але й не намагався надто активно її мобілізувати. Нацисти зневажали дисципліну, засновану на розумі, а не на емоційному пориванні. Навіть філософія Ніцше, якого непрямо цитували нацисти, не здобулася на офіційне визнання (р. 135).

Тому майже й не було філософів, які б намагалися створити філософію націонал-соціалізму. Нацисти скористалися загальнокультурною тенденцією критики «буржуазного ладу», що душить засадові життєві пориви в атмосфері «лицемірства і брехні». Але йдеться про широке поле ірраціоналізму, найкращим вираженням якого була зовсім не «філософія життя». Вони пропагували «Weltanschauung чи, точніше, *völkische Weltanschauung*», народний світогляд⁴ (р. 135-136). Звісно, йдеться про штучно сконструйований світогляд, заснований на нерівності рас і винятковості раси «арійців». Сам термін «філософія» не фігурує ані в «Моїй боротьбі» Гітлера, ані в «Міфів ХХ століття» Розенберга. Для нацизму, що саме в міфіві вбачав основу життєвої сили рас,

⁴ Показово, що в тому ж реченні Вормс називає ці німецькі слова «неперекладними». В українській мові ситуація вочевидь інша. Але в такому контексті, на мій погляд, вона настільки ж є приводом насторожитися, наскільки й радіти.

будь-яка філософія видавалася занадто раціональною, особливо коли йдеться про, як висловлювалися нацисти, «знекровлений, абстрактний і універсально людський розум, позбавлений коренів і батьківщини» (р. 138). Саме тому на філософію режим не робив особливої ставки. Мабуть, через це третина всіх професорів-філософів протягом нацистського панування так і не вступили ані до нацистської партії, ані до університетських нацистських організацій і не мали через те жодних проблем (р. 135).

Попри ці тенденції, двоє філософів, Альфред Боймлер і Ернст Крік, усе ж, спробували створити філософію нацистського руху і стати його пророками (р. 138). До тонших і завуальованіших спроб відображення нацизму у філософії Меншинг зараховує ідеї Мартина Гайдегера і Арнольда Гелена (р. 137). І якщо другий видалив похвали на адресу нацизму з післявоєнних перевидань своїх книг, то перший залишив текст курсу 1935 року незмінним. На думку Меншинга, нацистська «філософія» і є тим контекстом, в якому слід вивчати думку Гайдегера (р. 144). Утім, призабутий у себе на батьківщині, що зазнавала денацифікації, цей мислитель здобув нову аудиторію у Франції (р. 145), де й досі більшість представників сучасної думки є гайдегеріанцями (р. 147).

Хай там як, а німецька філософія відіграла дуже істотну (якщо не провідну) роль у формуванні французької післявоєнної філософії. Саме французи брали активну участь у запеклій дискусії щодо співвідношення нацизму Гайдегера і його філософської геніальності. Ця дискусія триває й донині [див., напр.: Piwnica 2017]. Серед найвідоміших її французьких учасників можна згадати П'єра Бурдьє, Жана Бодріяра, Мориса Бланшо, Філіпа Лаку-Лабарта, Жака Дериду, Емануеля Левінаса та ін. До гайдегеріанців, зазначає Меншинг, у Франції здебільшого належали прихильники лівих політичних поглядів, і часто – єврейського походження (Койре, Кожев, Сартр, інш.). Автор порушує гостре питання: *чи не успадкували ключові сучасні ідеї французької філософії гайдегерівський нацизм?* (р. 148). Адже саме під впливом Гайдегера Фуко розробив свою концепцію смерті суб'єкта, а Деріда – деконструкцію метафізики (р. 164).

Власне, ця збірка дає чимало приводів для осмислення. Бо такі теми, як межі компромісу, соціальні наслідки вчинків і ідей філософа, плідні джерела філософування, глибинні причини філософських ідей, що перевершують поверхові оцінки, завжди перебувають у центрі дискусій. Книга також багато говорить про відмінність окупаційних режимів, встановлених нацистами на територіях Франції й України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Bloch, O. (Ed.) 2009. *Philosopher en France sous l'Occupation*. Paris: Éditions de la Sorbonne. <https://doi.org/10.4000/books.pSORbonne.18188>
- Bowden, S., & Kelly, M. G. E. (2019). *Problems in Twentieth Century French Philosophy*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429202001>
- Piwnica, J. (2017). *Martin Heidegger, une affaire franco-française*. Paris: L'Harmattan.
- Sharpe, M., et al. (2020). *Brill's Companion to Camus: Camus among the Philosophers*. Leiden, & Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004419247>

Одержано / Received 27.11.2019

Olha Simoroz

Philosophy, terror, choice. Bloch, O. (Ed.) 2009. *Philosopher en France sous l'Occupation*. Paris: Éditions de la Sorbonne.

Review of Bloch, O. (Ed.) 2009. *Philosopher en France sous l'Occupation*. Paris: Éditions de la Sorbonne.

Ольга Сімороз

Філософія, терор, вибір. Bloch, O. (Ed.) 2009. *Philosopher en France sous l'Occupation*. Paris : Éditions de la Sorbonne.

Огляд книги Bloch, O. (Ed.) 2009. *Philosopher en France sous l'Occupation*. Paris: Éditions de la Sorbonne.

Olha Simoroz, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Ольга Сімороз, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: olgasim11@gmail.com
